

*Кривець Л. В., кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник НДЛ (гуманітарних
проблем) ГІНУОУ ім. Івана Черняхівського (м. Київ)*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

Патріотизм є невід'ємним атрибутом існування нації, народу, держави, особистості, він являє собою найважливішу умову єдності, культурної цілісності, динамічного і успішного розвитку суспільства. Він характеризується як складне, багатоконпонентне в змістовному плані, структуроване явище, що має різні етапи і рівні розвитку, що виявляється в найважливіших сферах життя суспільства в багатьох формах.

Ключові слова: психолого-педагогічні аспекти, патріотизм, нація, народ, суспільство, держава, особистість.

Патриотизм является неотъемлемым атрибутом существования нации, народа, государства, личности, он представляет собой важнейшее условие единства, культурной целостности, динамичного и успешного развития общества. Он характеризуется как сложное, многокомпонентное в содержательном плане, структурированное явление, имеющее различные этапы и уровни развития, что проявляется в важнейших сферах жизни общества во многих формах.

Ключевые слова: психолого-педагогические аспекты, патриотизм, нация, народ, общество, государство, личность.

Психолого-педагогічні аспекти формування патріотизму відображають зв'язок свідомості з практичною діяльністю людини. Ці аспекти патріотизму дають один з найбільш яскравих зразків активної ролі суб'єкта по відношенню до буття, і слугують мотиватором вчинків як у повсякденній діяльності, так і в справі захисту Вітчизни. Поряд з телеологічною, дієва сторона патріотизму є вирішальною, бо вона виступає результатом «роботи» емоційного та раціонального рівнів пізнання, що трансформує волю та ідею в матеріальну силу. Тому саме цей аспект аналізу буде покладено в основу даного дослідження.

В сучасному українському суспільстві проблема патріотизму набула особливої гостроти. Вона стала осередком соціокультурних, етнічних, культурно-історичних колізій. Замість колишньої однастайності виникають різні підходи до цінностей, утворюючих основу патріотизму: до традиційних, що здавалися непорушними, політичних та ідеологічних принципів; до історії народу, його культури; до співвідношення держави і громадянського суспільства; до основ побудови багатонаціональної держави та ін. Відповідно, збільшується і кількість ілюзорних уявлень про свою Вітчизну і її взаємозв'язок з іншими територіальними, соціальними та політичними формаціями; зростає різноманіття націоналістичних проявів. Все різноманіття підходів до

розуміння патріотизму, наявних у науково-дослідницькій літературі сучасного періоду, можна умовно диференціювати по ряду напрямків, в яких визначаються головні істотні ознаки.

Патріотизм, що розроблявся в першому напрямку, виступає як духовно-релігійне самовиявлення особистості, що досягла вищого рівня розвитку, здатної відчувати божественну по природі любов до Батьківщини, що володіє готовністю до самопожертви і самозречення для її блага. Сам же патріотизм розглядається як найважливіший момент, процесу розвитку особистості, а саме - її духовного розвитку, самовираження. При цьому рівень такого розвитку є дуже високим, оскільки духовна самореалізація особистості передбачає прояв нею цілого ряду найважливіших сторін та якостей, що характеризуються повнотою, цілісністю, оптимальністю і сформованістю. Зміст же цих якостей особистості, самого акту духовності патріотизму, є глибоко релігійним.

У цьому напрямку у всій глибині розкривається духовна природа патріотизму. Духовне постає як найвища цінність: тільки через нього і завдяки йому, людина здатна піднятися до висоти істинного патріотизму. Особлива значимість духовного не тільки в божественності його природи, але і в величезному багатстві культурного, історичного та власне богословського змісту патріотизму, який протягом тисячоліття

розвивався в лоні Православ'я. Вищі прояви духовного, такі як істинний патріотизм – є результатом складного і тривалого розвитку суспільства, етносу, особистості.

За останні роки чимало було зроблено для того, щоб повернути з небуття багатющу духовну спадщину України, представлену її найбільшими мислителями. Більшість з них, будучи глибоко релігійними людьми, розглядали найважливіші проблеми людини, її розвитку, відродження, в тому числі на основі патріотизму, керуючись християнським світоглядом, православним віровченням. До чудової плеяди мислителів, які зробили свій внесок у створення і розвиток розглянутого напрямку, можна віднести таких діячів Церкви, як Митрополит Іларіон, П. Могила, філософів Г. Сковороду, В.Соловйова, К. Леонтєва, Н. Данилевського, І. Ільїна, П. Юркевича, М.Бердяєва, П.Сорокіна, П. Флоренського, В. Флоровського, письменників і поетів Л. Українку, І. Франко, Т. Шевченка, М.Гоголя та ін.

Наступний напрямок в певній мірі є продовженням попереднього. Його представники, розкриваючи сутність патріотизму, роблять це в нерозривному зв'язку саме з особою, яка є для них вищою цінністю (в тому числі і по відношенню до суспільства). Тому даний напрямок може називатися особистісним патріотизмом. Істотною стороною, що відрізняє його, є те, що в ньому першочергова роль відводиться соціальному суб'єкту. Ідея розуміння патріотизму в особистісному ракурсі отримала своє теоретичне обґрунтування ще у Г.Флоровського. Він розглядав патріотизм як культурну творчість і національну напругу власних сил людства. Саме цей особистісний акт створює, на думку Флоровського, велич країни, формує праведну і благословенну любов до Батьківщини [9; с. 152-188].

Ця ідея, природно, не могла отримати подальшого розвитку в умовах створення потужної державно-адміністративної системи, відчуження особистості і спрямованості проти неї. Тому в перші десятиліття Радянської влади особистість не тільки не виступала в якості суб'єкта патріотизму, але навіть не фігурувала в зв'язку з цим поняттям у вигляді терміна. У партійних документах, ідеологічних роботах більш пізнього періоду в якості

суб'єкта патріотизму виступав «радянський народ». Громадським же наукам, що характеризувалися своєю дегуманізованістю, залишалося лише теоретично обґрунтовувати термінологічні побудови вищої інстанції.

Слід зазначити, що безсумнівним достоїнством даного напрямку, особливо в порівнянні з попереднім, є його гуманістичний характер, спрямованість безпосередньо до людини. Завдяки патріотизму, людина як би ідентифікується з Вітчизною, Батьківщиною. Ось як розкриває тотожність «Батьківщина - це я» А. Агеев: «Батьківщина - це я в тому сенсі, що у неї немає ніяких більш високих і важливих інтересів, ніж мої, її громадянина, інтереси, у неї немає ніякої іншої «місії», що вимагає на свій вівтар масових жертв, крім природної «місії» бути людським оплотом і полем творчої діяльності людини. Батьківщина - це я в тому сенсі, що я і мільйони подібних мені, власне, і складаємо її живе «тіло». Можна милуватися просторами, можна пишатися багатствами надр, можна без зупину переробляти ці простори і ці багатства в жахливу військову міць, але велич тієї чи іншої країни визначається тільки рівнем людської гідності її громадян» [1].

До третього напрямку належать найбільш поширені в науково-дослідній, публіцистичній літературі дефініції, що визначають патріотизм як піднесене почуття любові до Батьківщини, що в значній мірі зумовлюється етимологічним значенням самого терміна «патріотизм». Цей напрямок, що фіксує певне, хоча й, безумовно, позитивне, нерідко яскраво виражене відношення до Батьківщини, обмежується головним чином рівнем емоційного відбиття, прояву в абстрактній формі любові до природи, рідного краю, рідної домівки, до картин дитинства і т.д. Саме таким є розуміння патріотизму багатьма людьми, в тому числі тими, що представляють творчу інтелектуальну та культурну еліту країни. Даний напрямок може бути названо піднесено-емоційним. У ньому підкреслюється та виділяється спрямованість, сила, піднесеність самого почуття безвідносно до характеристики суб'єкта і об'єкта, який має для нього виняткове значення.

Для цього напрямку характерне розуміння патріотизму як одного з найважливіших, найбільш піднесених почуттів. Природа цього почуття, дуже багатого за змістом, різноманітного, сильного і стійкого за проявами, не обмежується лише емоційним началом. У зв'язку з винятковою значущістю об'єкта патріотизму - Вітчизни, Батьківщини, - почуття, які відчують до нього, має яскраво виражену соціальну спрямованість. М. Добролюбов писав: «Ми більше співчуваємо своїй Батьківщині, тому, що більш знаємо її потреби, краще можемо судити про її положення, сильніше пов'язані з нею спогадами спільними інтересами і прагненнями» [3; с. 226].

У руслі розглянутого напрямку патріотизм можна визначити як піднесене, особливо в духовному та соціальному сенсі, різноманітне у своїх проявах почуття любові до Батьківщини, Вітчизни. Слабкою стороною третього напрямку є те, що в ньому переважає емоційний рівень в розумінні сутності патріотизму, недостатньо глибокою є розробка його теоретичних основ, особливо суб'єкт-об'єктного взаємозв'язку, ігнорується діяльна сторона патріотизму, сутність якої найбільш повно розкривається в наступному напрямку, який також ґрунтується на розумінні патріотизму як одного з вищих, найбільш значущих почуттів. Однак поряд з емоційною стороною наступний напрям включає також і діяльний момент.

Сила патріотичного почуття не обмежується лише глибиною і піднесеністю любові до Вітчизни. Це почуття має спонукати особистість, групу, націю, народ до активних дій, вчинків на благо своєї Батьківщини. В. Липинський писав: «...всяка шляхетна особистість глибоко усвідомлює свою кровну спорідненість, свої кровні зв'язки з Батьківщиною. Жива людина носить у своєму дусі, своєму серці, у своїй крові життя суспільства: вона хворіє його недугами, мучиться його стражданнями, цвіте його здоров'ям, блаженствує його щастям, поза своїми власними особистісними обставинами» [7; с. 413]. Такого роду діяльність є не тільки неодмінною умовою істинного патріотизму, але і його критерієм. Від того, який внесок тієї чи іншої особистості, групи здійснено у справу вітчизни, наскільки та чи інша діяльність відповідає завданням її розвитку,

зміцненню, залежить і патріотизм та рівень його сформованості і ступінь прояву у конкретного суб'єкта.

Найбільш повно і послідовно діяльна сторона патріотизму розроблена В.Макаровим. Він, зокрема, писав: «Тільки соціальна дія дозволяє судити про зміст почуттів людини, звернених до Батьківщини. Сама діяльність робить патріотизм реальною ланкою функціонування соціальної системи. Патріотизм є одним з потужних і довготривало-діючих мотивів соціальної діяльності. З іншого боку, наявність у соціальної дії патріотичного мотиву надає їй особливу якість» [8; с.189-190].

Відзначаючи цю характерну особливість даного напрямку, зауважимо, що тут постає питання про необхідність конкретної реалізації патріотизму: дій, вчинків в інтересах Вітчизни, у зв'язку з чим його можна назвати реалізаційно-діяльним. Даний напрямок розглядає природу патріотичного почуття багато в чому аналогічним чином, однак, порівняно з попереднім напрямком, таке відчуття є ще й спонукальною силою. Внаслідок цього патріотизм, завдяки силі і дієвості почуття, виявляється діяльним. Реальне ж втілення патріотичного почуття в конкретні справи, вчинки, дії в інтересах Вітчизни, є критерієм патріотизму, визнанням його істинності. Патріотизм, що розроблявся в рамках цього напрямку, являє собою, головним чином, одне з вищих, найбільш значущих почуттів, що є дієвою спонукальною силою в процесі активної соціальної діяльності в інтересах суспільства, на благо Вітчизни.

У п'ятому напрямку патріотизм розглядається як соціальний феномен. При цьому різні точки зору щодо конкретної визначеності такого явища утворюють досить широкий спектр. Зміст і характер даного явища в значній мірі зумовлювалися особливостями історичного розвитку суспільства, держави, політикою його правлячої еліти. В умовах більш жорсткого керівництва і регламентованого функціонування радянської суспільної системи патріотизм являв собою одну з її найважливіших ідеологічних основ, що виступала в числі стрижневих напрямів виховання підростаючого покоління. У більш пізній період, в кінці 60-х - початку 80-х років ХХ століття в ряді суспільних наук, особливо в філософських, значний розвиток

одержала точка зору, згідно з якою патріотизм досліджувався як явище суспільного світогляду.

Наступний, шостий напрям характеризується тим, що об'єктом патріотизму є держава. Внаслідок цього він з повною підставою може бути названий державним патріотизмом. Поява такого різновиду патріотизму була запропонована достатньо визначеними історичними умовами, а саме: необхідністю консолідації зусиль для створення, зміцнення держави, різних форм державної влади. Не випадково тому, що одним з перших, хто розробив теоретичні підстави даного напрямку, був один із найвизначніших прихильників сильної італійської держави Ніколо Макіавеллі. Також ці передумови отримали вельми глибоке філософське обґрунтування в ряді праць Г.Ф. Гегеля.

«Самосвідомість суспільства, взята в її цілісності, - писав Г. Гегель, - є форма свідомої субстанції кожного істотного виду духовності - сім'ї, Батьківщини, держави, так само як і всіх чеснот - любові, дружби, хоробрості, честі, слави» [2; с. 336]. «Вона утворює субстанцію моральності - саме родинної любові, любові до Батьківщини - прагнення до загальних цілей і інтересів держави» [2; с. 337]. Як впливає з думки Гегеля, його розуміння патріотизму означає прагнення до загальних цілей і інтересів держави, які є, безумовно, пріоритетними по відношенню до будь-яких інших, будь-то інтересів суспільства, групи або окремої особистості. Держава ж, як вища форма організації і вища цінність, виступає головним об'єктом почуттів і помислів особистості і суспільства, і, перш за все патріотичних. Тому, на думку Гегеля, справді наукове, діалектичне розуміння самосвідомості припускає, не стільки усвідомлення своєї самості, скільки усвідомлення загального, субстанціонального, визнання примату громадських інтересів над індивідуальними.

У 1990-ті роки внаслідок глибоких потрясінь в українському суспільстві, загострення кризових явищ у всіх його сферах, значного ослаблення держави і посилення дисфункцій у діяльності її інститутів, державний патріотизм отримав нову теоретичну базу. В основі сучасної концепції державного патріотизму лежить ідея Відродження України засобами

розвитку і зміцнення системи державних інститутів, ефективного функціонування яких завдяки підтримці якісно перетворених владних структур, покликане зіграти вирішальну роль у подоланні багатьох проблем і труднощів сьогоденного життя. Велике місце в цій концепції займає духовно-ідеологічний компонент – формування в суспільній свідомості ідеального образу Української Держави. Державний патріотизм є найважливішим пунктом програм, передвиборних платформ цілого ряду партій, рухів патріотичних організацій.

З аналізу концептуальних підходів до розуміння державного патріотизму випливає, що його економічною основою є історично сформовані способи підтримки господарських зв'язків між різними регіонами країни. Політична основа державного патріотизму включає історично сформовані традиційні прийоми управління громадянським життям. Нарешті, його соціальною основою виступає єдність історичного походження і розвитку народів України, спільність нашого державного устрою. Значна увага в рамках даного напрямку приділяється формуванню загального державно-патріотичного світогляду на основі національної честі і гідності, високої моральності та духовності.

У новій концепції державного патріотизму зроблена спроба подолати протиставлення держави, суспільства та особистості, тому розвиток, зміцнення держави перестає розглядатися як самоціль. Благо держави, будучи пріоритетною метою даного напрямку, виступає при цьому основною умовою реалізації можливості та необхідності зміцнення сім'ї, відновлення прав людини, прояву турботи про соціально незахищені верстви населення.

Так як в даному напрямку в якості об'єкта патріотизму виступає держава, то в ньому враховується своєрідність історичного шляху України. У сучасних умовах зміцнення держави, державності на основі патріотизму не тільки сприяло б створенню правового суспільства, а й становленню України як великої Держави.

В сучасній Україні широко розвивався ще один напрямок – такий як національний патріотизм. Це пояснюється тим, що, на думку його ідеологів, національний світогляд має різні політико-ідеологічні відтінки, а

світовідчуття ґрунтується на загальнокультурних і духовних цінностях. Крім того, «Саме в патріотизмі знаходить свій вияв велич національного духу» [73; с. 124].

У нинішніх умовах, коли підвищується роль і значення України в сучасному світі, національний патріотизм отримав новий імпульс розвитку як чинник прискорення національної ідентифікації, усвідомлення національних інтересів країни. Національний патріотизм особливо яскраво проявляється останнім часом у творчості багатьох відомих представників вітчизняної культури. Незважаючи на те, що національний патріотизм по цілому ряду об'єктивних причин став помітним явищем нашої дійсності, його всебічна підтримка в якості пріоритетного напрямку все ж не представляється можливою. В багатонаціональній Україні патріотизм не може бути моноетнічним, навіть, незважаючи на величезну кількісну перевагу українців над всіма іншими національними спільнотами та його безсумнівні досягнення, великі культурно - історичні звершення і т.д.

Наступний напрямок відноситься до числа тих що з'явилися в самий останній час, він отримав назву - «громадянський патріотизм». Однак він продовжує історичну традицію української суспільної думки XIX - початку XX століть - «ідея вітчизни однаково мусить бути властива всім синам її, бо тільки при ясному її усвідомленні людина набуває право називати себе громадянином» [4; с. 195]. В основі громадянського патріотизму лежить свобода, рівноправність, почуття причетності до проблем суспільства і держави, громадянська моральність і природна підтримка особистісних соціо-природних рефлексій.

Наведені вище та проаналізовані визначення патріотизму різні. Але вони не суперечать один одному, так як в них простежується прагнення показати важливу роль патріотизму в різних сферах соціокультурної діяльності людей. У той же час, кожен з них страждає певною однобічністю, неповнотою, відображаючи лише якусь одну, якісну, сторону патріотичних відносин у суспільстві, а, отже, і відповідну сторону сутності та змісту патріотизму, що проявляється та підтримується соціальними суб'єктами в тій

чи іншій сфері суспільного життя. Такий плюралізм підходів до визначення змісту патріотизму пояснює відмінності в методології досліджень, світоглядних орієнтаціях дослідників, завданнями та цілями досліджень. Це пояснюється, також складністю самого феномена, його багатоаспектністю, різноманітним форм прояву, зміною ставлення до нього державного керівництва і суспільної еліти, особливостями наукових досліджень проблеми патріотизму здійснюваних в різних історичних, соціально - політичних умовах, на базі різних наук і т.д.

Патріотизм в Україні має цілий ряд характерних особливостей, зумовлених неповторністю її історичного розвитку, самої долі українського народу, його культури, способу життя, менталітету, національної самосвідомості, багатством етносів, різноманітним природи, клімату і т. д. Важливою закономірністю історичного розвитку патріотизму в нашій Батьківщині є його нерівномірний характер: за небувало високим, загальним підйомом, як правило, слідує спад, депресія і навіть депатріотизація суспільства. Проте протягом останніх століть, і особливо останніх десятиліть український патріотизм відстояв своє право на існування і зараз зазнає значного розквіту.

Представляється можливим сформулювати кілька узагальнюючих положень. Патріотизм є невід'ємним атрибутом існування нації, народу, суспільства, держави, особистості, він являє собою найважливішу умову єдності, культурної цілісності, динамічного і успішного розвитку суспільства, держави. Він характеризується як складне, багатокомпонентне в змістовному плані, структуроване явище, що має різні етапи і рівні розвитку, що виявляється в найважливіших сферах життя суспільства в багатьох формах, і в силу цього, він по-різному розуміється, сприймається не тільки різними соціальними шарами, групами, але і багатомірно розглядається, трактується в науково-дослідній літературі, в результаті чого до цих пір залишається невирішеною проблема розуміння його істинної суті і, відповідно, не знята необхідність його більш глибокої теоретичної розробки.

Література

1. Агаев А. Г. Патриотизм и интернационализм советского человека. / Ахмед Гаджимурадович Агаев. – [2-е изд., перераб.] – М.: Сов. Россия, 1975. – 352 с.
2. Гегель Г.В.Ф. Философия истории / Георг Вильгельм Фридрих Гегель; [перевод А. М. Водена]. – М., Л.: Гос. изд-во социально-экономической литературы, 1935. – (Сочинения : в 14 т./ Г.В.Ф Гегель; т. VIII – 470 с)
3. Добролюбов Н.А. Собрание сочинений. / Николай Александрович Добролюбов. – Т.3. – М. – Л.: Худож. лит, 1978. – С. 225-335.
4. Драгоманов М. П. Чудацькі думки про українську національну справу./ Михайло Петрович Драгоманов. – Львів: Просвіта, 1892. – 210с.
5. Крижанич Ю.П. Политика: монографія / Юрий Петрович Крижанич. – М.: Политиздат, 1965. – С. 322.
6. Крымец Л. В. Социальное взаимодействие в контексте постиндустриального общества на современном этапе развития: монографія / Людмила Владимировна Крымец. – Saarbrucken, Germany: Lap Lambert Academic Publishing, – 2012. – 163с.
7. Липинський В. К. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / Вячеслав Казимирович Липинський [під ред. Я.Пеленський]. – К.: Київ-Філадельфія, 1995. – 470 с.
8. Макаров В. В. Общество как социальная система : [текст] / Виктор Викторович Макаров. – Волгоград: ВолгГТУ, 1994. – 243 с.
9. Флоровский Г. В. О патриотизме праведном и греховном / Георгий Васильевич Флоровский // На путях. – Кн.2. – Геликон-Берлин. – 1922. – С.152-188.
10. Doob L. Patriotism and Nazionalism. Their psychological Foundation. / L. Doob. – Yale University, 1964. – P. 62-66.
11. Leniand J.M. L'utopie francaise: Essai sur le patrimoine./ J.M. Leniand. – Paris, 1992. – 336 p.
12. Patriotism: The making and unmaking of Brit. nat. identy. London, 1989. Vol.1. History and politics. Vol. 2. Minorites and outsiders. Vol. 3. National fictions.

Krymets L. V., PhD, senior scientific officer

PSIHOLOGIC AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF FORMING OF PATRIOTISM IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN NATION

Patriotism is an inherent part of the nation, the people, the state, the individual, it is a crucial condition for unity, cultural integrity, dynamic and successful development of society. It is characterized as a complex, multidimensional in terms of meaningful, structured phenomenon that has different stages and levels of development, as reflected in the most important areas of life in many forms.

Epistemological aspect of the study of the concept of patriotism associated with the reflection of reality in individual and social consciousness on two levels: emotional and rational. With epistemological methodological apparatus resolved question: how is a learning process patriotism, what is the role of social practice and social research in his knowledge. In the problem field of research includes issues such as the revaluation of values, change values grounds identification related to the patriotism of different social groups, the role of patriotic values in shaping public opinion.

Keywords: psihologic and pedagogical aspects, patriotism, nation, people, society, state, personality.